

LEUVENSE ECONOMISCHE STANDPUNTEN

1985/35

HET ECONOMISCH DENKEN IN HET SPANJE

VAN DE 16e EN 17e EEUW

Louis BAECK

Europalia-España-nummer

november 1985

D/1985/2020/12

INHOUD

VOORWOORD

- I. DOORBRAAK NAAR DE MODERNE TIJD
- II. DE VERSCHUIVING IN HET HISTORISCH EN ECONOMISCH BEWUSTZIJN
- III. DE SCHOOL VAN SALAMANCA
- IV. DE KWANTITEITSTHEORIE
- V. DE INTERNATIONALE KOOPKRACHTPARITEIT
- VI. DE POLITIEKE ECONOMEN OF "ARBITRISTAS"
- VII. TERUGBLIK EN EVALUATIE

BIBLIOGRAFIE

VOORWOORD

De huidige generatie economen toont slechts een geringe belangstelling voor de ontwikkeling van ons vak. Hierdoor mangelt het velen aan historisch en relativerend perspectief bij het gebruik van basisbegrippen, van paradigma en van denkkaders. Nochtans, bij de studie van actuele problemen is de lectuur van fundamentele werken, zelfs uit een ver verleden verrijkend en vaak verhelderend.

Het bekken van en rond de Middellandse Zee waarin zovele cultuuruitingen opborrelden, is ook gangmaker geweest in de ontwikkeling van het economisch denken. Het eerste klapwieken van economische ideeën kon men horen in het Griekenland van de vierde eeuw vóór Christus. Daarna was het gedurende lange tijd stil. In de Islamwereld van de 11e en 12e eeuw noteert men een renaissance van het economisch denken vooral in Andalusië. De Scholastiek van de dertiende eeuw zorgde voor een doorbraak ; gevolgd door de Italiaanse traditie van de zestiende eeuw.

In die eeuw nam ook Spanje zijn hegemoniale vlucht. De nog broze statenbond met Castilië als kern groeide uit tot een imperium. En in het kielzog van de *conquista* volgde de inpalming van Zuid-Amerika, de zogenaamde *Indias*. Op cultureel vlak beleefde Spanje een gouden eeuw, een *siglo de oro*. Maar ook zijn bijdrage inzake economische theorievorming is aanzienlijk. Hierin kan men twee tradities onderscheiden :

- het monetarisme van Salamanca ;
- het ontwikkelingsdenken geformuleerd door de *arbitristas*.

Inzake monetaire theorie betekenden de geschriften van Azpilcueta en van Thomas de Mercado een doorbraak. Sinds Plato en Aristoteles werden vooral theorieën geformuleerd over de *functies* van het geld. Inzake waarde van het geld huldigde men tot in de laat-Middeleeuwse Scholastiek de "*valor impositus*"-opvatting, d.w.z. de prins of het politiek gezag bepaalt de *waarde* van het geld. Met hun kwantiteitstheorie wordt het geld uit de politieke sfeer gehaald, en verankeren de doctores van Salamanca de waarde van het geld in de economische sfeer zelf. Het geld wordt *mercaderia*, het wordt koopwaar met fluc-

III

tuerende marktwaarde. Deze stelling, alsook hun theorie over de internationale koopkrachtpariteit, is een mijlpaal in het monetaristisch denken. Hun subtiële portfolio-analyse van de wisselkoers doet zeer modern aan.

De *arbitristas* beschouw ik als voorlopers van wat men heden ontwikkelingseconomen zou noemen. Door hun pamfletten, veelal onder vorm van een "memorial al rey" of open brief aan de koning, hoopten ze het (volgens hen onzalige) ontwikkelingsbeleid om te buigen. Voor lezers uit de Lage Landen brengen de *arbitristas* een verrassend nieuwe perceptie over de globale ontwikkeling van het imperium. Van in het lager onderwijs ontvangen we immers "negatieve" belichtingen van de cohabitatie met Spanje. Hierin wordt het beleid van Alva, Filip II, Granvelle, en later van Filip III en IV gezien als een doelbewuste bevoordeling van het centrum van het rijk (Castilië) tegenover de periferie (b.v. de Nederlanden). De *arbitristas* stellen daarentegen dat de Vlaamse burgerij, alsook haar industrie, haar bankwezen, haar stedelijk proletariaat, enz. geprofiteerd hebben van het imperiale economiebeleid der Habsburgers. Castilië had volgens hen de zwaarste lasten te torsen.

Het centrum Castilië evolueert in hun ogen tot een kolonie van de periferie : het wordt betiteld als "las Indias de Flandes". In ons oren klinkt dit misschien wel paradoxaal. Maar deze niet conventionele belichting gebracht door deze 17e eeuwse auteurs, verdient in onze geschiedschrijving meer aandacht.

Deze studie is een bijdrage tot het colloquium "Goud en zilver uit Indië in de Europese Economie" georganiseerd in het kader van Europalia-España (1985).

I. DOORBRAAK NAAR DE MODERNE TIJD

1. Ontstaan van een imperiale economie

Het einde van de vijftiende en het begin van de zestiende eeuw worden algemeen erkend als de overgang van de Middeleeuwen naar de Moderne Tijd. Kenmerkend voor deze overgang is een reeks van verschijnselen waaronder de belangrijkste zijn : het *humanisme* in het kielzog van de Renaissance, de protestantse *Hervorming* en de daaropvolgende *Contra-Reformatie* van de Katholieke Kerk, de *ontdekkingsreizen* op de Afrikaanse kust en de *conquista* van de nieuwe wereld (Amerika) door Portugal en Spanje, de opkomst van de *nationale staten*, de ontwikkeling van de *wereldhandel*, het ontluikend *kapitalisme*, de toevloed van *edele metalen* en de daaropvolgende veralgemeende *prijsinflatie*, de *verschuiving* van de politiek-economische *ontwikkelingspolen* van de Middellandse Zee-kernen en Vlaanderen, naar nieuwe Atlantische kernen (Engeland, Holland).

De maritieme expansie van Portugal en Castilië (versterkt na de *reconquista* van eigen land op de Islam op het einde van de vijftiende eeuw) naar de kusten van Afrika, naar Azië via de om-zeiling van Kaap de Goede Hoop en naar Amerika, brak de sleutelpositie van de Noord-Italiaanse stadstaten. Het bespoedigde de *atlantisering* van de ontwikkelingspolen : Spanje (Sevilla), Portugal (Lissabon), de Nederlanden (Antwerpen), en na de religieuze splitsing, Holland (Amsterdam) en Engeland.

Een dynastiek toeval bracht de Nederlanden, het Habsburgs rijk, Spanje, Napels, Sicilië en *las Indias* (Spaans Amerika) onder één imperiale macht, deze van Karel V. Zijn zoon Filip II zou de Duitse of Habsburgse erfenis moeten prijsgeven omwille van dynastieke verwickelingen. Hij verlegde daardoor de regeringsbasis van Noord naar Zuid en trok zich terug in Spanje om zijn resterend imperium te regeren.

Spanje was tot het eind van de vijftiende eeuw een relatief onderontwikkelde . Middeleeuwse en gefragmenteerde statenbond. De eeuwenlang durende *reconquista* op de Islam had het feodale ridderideaal (*hidalgo*-mentaliteit) en de kruisvaardersgeest levendig gehouden. In twee generaties zou dit onderontwik-

keld land door een dynastiek toeval uitgroeien : eerst tot een nationale staat, dan tot een imperium.

De snelle uitbreiding tot imperiale dimensie had voor gevolg dat het Spaanse Rijk naijverige rivalen had naar buiten en dat het een losse confederale statenbond bleef naar binnen. Sinds de val van Constantinopel (1454) was het Byzantijnse Rijk van de kaart geveegd en stonden de Habsburgers met hun expansiestreven in Napels, Sicilië en Noord-Italië, sinds het begin van de zestiende eeuw neus aan neus met de oprukkende Turken. Frankrijk voelde zich door de Vereniging van Spanje met de Nederlanden en het Duitse Rijk omsingeld. Zodat het begin der 16de eeuw onophoudende oorlogen tussen de Valois-dynastie en de Habsburgers bracht.

Maar het was vooral de religieuze strijd tegen het Protestantisme die bij Karel V en vooral bij zijn zoon Filip II tot obsessie werd. Vele Duitse prinsessen gingen trouwens uit nationalistische en economische overwegingen over tot de nieuwe godsdienst zodat het Duitse Rijk een afzonderlijke staat werd. Sinds de troonsbeklimming van Filip II, zou het religieuze conflict zich toespitsen op de Nederlanden en ontaarden in de Tachtigjarige Oorlog.

De Engelse historicus Parker heeft de religieuze oorlog tussen protestanten en katholieken, het Vietnam van Filip II genoemd (1). Het bezettingsleger in Vlaanderen of het *Ejercito de Flandes* zou kolossale financiële middelen opslorpen, de zestiende eeuwse inflatie voeden en de scheiding van Noord en Zuid niet kunnen beletten. Het zuiden van de Nederlanden zou onder Spaanse overheersing blijven en de ontwikkelingspool Antwerpen afsnijden van zijn Noordelijk hinterland. Maar Willem van Oranje bevrijdde Holland en stichtte een protestante nieuwe natie die weldra op maritiem en economisch gebied een hoge vlucht zou nemen, met een nieuwe internationale ontwikkelingspool Amsterdam.

(1) G. PARKER, *The Dutch Revolt*, Londen, 1977.

Het Spanje van Filip II dat in feite een nog onderontwikkelde economie was gebleven, streed zodoende een uitputtende strijd op vele fronten : militair, politiek-dynastisch, economisch en religieus. De enorme toevloei van de edele metalen uit Amerika, verschaftte het de financiële middelen. Deze zouden de voedingsbodem worden van de reeds vermelde prijsinflatie.

2. De binnenvloei van edele metalen

Een halve eeuw na de *conquista* van de nieuwe wereld brachten de Spaanse karvelen de *diluvio* van edele metalen (vooral zilver) langs Sevilla binnen. De kroon reserveerde zich ruim een vierde van deze koloniale opbrengst. De rest stroomde langs privékanalen (de exploitanten van de mijnen en de leveranciers van consumptie- en uitrustingsgoederen voor de kolonie) in een eerste fase naar Spanje (Castilië). Daarna werden deze liquiditeiten doorgesluisd naar de overige landen van Europa om de oorlogen te spijzen en de import van goederen te betalen.

Deze binnenstromende massa edele metalen uit *las Indias* werd ten dele in de nationale Spaanse economie gespoten : onder vorm van winst der mijnproducenten en van kolonialen, en ook ter betaling van de uitrustingsgoederen die vanuit Castilië naar de kolonie werden geëxporteerd. Een ander deel werd doorgesluisd naar het buitenland om de oorlogen te financieren en om het tekort aan goederen voor eigen gebruik en voor de kolonie in het buitenland aan te kopen. Het gevolg van deze liquiditeitsimpulsen was een veralgemeende prijsinflatie. Deze verliep in volgende fasen :

- de prijsstijging het dichtst bij de mijngebieden, d.w.z. in de *Indias* zelf ;
- de prijsstijging in Spanje door de metaaltoevoer langs Sevilla ;
- de doorgesluisde inflatie naar de rest van Europa.

3. Economische theorievorming

Tot voor kort werd deze inflatie vooral belicht door de economische historici. In de handboeken over geschiedenis van het economisch denken daarentegen wordt de "Spaanse" inflatie nauwelijks vermeld. De meeste handboeken schakelen van de laat-Middeleeuwse Scholastiek onmiddellijk over naar de Franse en Engelse mercan-

tilisten. Hierbij klasseren ze Jean Bodin, met zijn *Réponse au paradoxe de Monsieur Malestroit*, van 1568, als eerste formulering van de kwantiteits-theorie van het geld. Door deze foutieve voorstelling wordt de substantiële bijdrage vanwege het Spaans monetarisme van die tijd verwaarloosd. In deze verkeerde beeldvorming is recentelijk een heilzame kentering gekomen door intensieve research over de Spaanse auteurs van de zestiende eeuw. Het past, alvorens de vruchten van deze nieuwe research hier te presenteren, enkele opmerkingen te maken over de ingewikkelde dialectiek tussen de ideeënformulering en de gebeurtenissen in de werkelijkheid.

De eerste opmerking heeft te maken met het feit dat ingrijpende economische verschuivingen niet altijd en overal aanleiding geven tot ideeënformuleringen of theorievorming. De Noord-Italiaanse pool heeft in het kielzog van economische en intellectuele uitstraling in de laat-Middeleeuwen en moderne tijden voortreffelijke werken over economie voortgebracht. In Vlaanderen dat ook een hoge bloei kende, is het niet tot economische theorievorming gekomen. Ook de economische crisis in Vlaanderen (de corporatistische strijd tussen centrum en periferie en de uitzwerming van de textielindustrie naar Brabant en later naar Engeland) heeft er, naar mijn weten, wel veel politieke strijd doch geen vermeldenswaardige economische analyse voortgebracht. Wil er ideeën-vorming over het economisch gebeuren plaatsgrijpen, moet er ook een "intellectuele" capaciteit en bereidheid zijn om deze te schrift te stellen.

In het Spanje van de zestiende eeuw was deze intellectuele capaciteit aanwezig mede door de heropbloei van de Scholastiek onder impuls van de contra-reformatorische renaissance. Deze was ten dele het gevolg van de uitdaging geleverd door de humanisten en door de reformatorische theologie. Maar deze heropbloei van de Scholastiek in Spanje was ook het gevolg van meer dan gewone aandacht vanwege deze theologen voor de nieuwe feiten en problemen die in het kielzog van het imperium op sociaal en economisch vlak opborrelden.

In de tekst die volgt zullen we eerst het monetarisme van de School van Salamanca (de cannonisten en theologen) en daarna de economische denkbeelden van het Spaans Mercantilisme (de politieke economen of "arbitristas") analyseren.

II. DE VERSCHUIVING IN HET HISTORISCH EN ECONOMISCH BEWUSTZIJN

1. Algemene situering

Het Zuiden van Europa en de Westeuropese wereld hebben in de laat-Middeleeuwen genoten van een beduidende verhoging van hun agro-pastorale productiecapaciteit ondersteund door een expansie van stedelijke (later ook rurale) ambachten en uitbreiding van handel. De groeivertraging na 1350 (door pest en bevolkingsdaling) en het langzaam uithollen van de feodale ordening vroegen om een regio-overstijgende politieke macht om orde op zaken te zetten. Dit alles schiep ruimte voor moderne natievorming, gestuwd door centraliserende koningshuizen. De boekdrukkunst gaf een lift aan het intellectueel accumulatie-vermogen van de samenleving. Ook de communicatiecapaciteit van de elites nam een sprong.

Opmerkenswaardig is dat de nieuwe nationale staat de functies van de steden in de Middeleeuwen zoals belastingheffing, ambachtelijk protectionisme, enz. overnam. De stedelijke rivaliteit was een kenmerk van de laat-Middeleeuwen. In de Moderne Tijden werd deze overgedragen op de nationale ruimte : de andere staten werden gepercipieerd als potentiële of openlijke rivalen.

2. Het Iberisch Europa

In de periode 1450-1560 gaat eerst Portugal en daarna Spanje de mondiale toer op. De plotse extensivering van de handel (naar Afrika, naar het Verre-Oosten, naar Zuid-Amerika) veroorzaakt een breuk tussen de productiecapaciteit en de bevolking van het moederland enerzijds en deze van de kolonies anderzijds. Deze wanverhouding wordt voor Spanje nog groter daar het land zich opwerpt tot verdediger van het katholieke geloof tegen het Protestantisme. De godsdienstoorlogen en de imperiale politiek van de Habsburgse dynastie, zal de Spaanse energie, tijdens zijn zogenaamde gouden eeuw volledig uitputten.

3. De kentering in de bovenbouw

In de Middeleeuwen was de kerk "mater et magistra". In de Scholastiek ver-

schaftte ze de legitimering voor de ordening van de staat, de maatschappij en de economie op moraal-theologische grondslagen. De grootmeesters van de Scholastiek proclameerden een normatief voluntarisme : de samenleving steunde op zedelijke grondvesten die door de openbaring "verrijkt" waren en de mens had een bovennatuurlijke roeping.

Het humanisme brengt een secularisering van de cultuur. En hieropvolgend eist de rationeel geordende staat zijn aandeel op in de normering van natie en maatschappij. Het overstijgen van de lokale economieën uit de Middeleeuwen door de ontdekking van de nationale economie, betekent koren op de molen van het seculiere staatsvoluntarisme. Het mercantilistisch project krijgt meer en meer het publiek achter zich. Het theologisch historisch wereldbeeld moet plaats inruimen voor de staatsideologie en voor de gedachtenwereld (b.v. zaken zijn zaken) van de financiële en commerciële burgerij.

In Spanje zal het dualisme tussen het theologisch-historisch project en de staatsvorming aanleiding geven tot het gelijktijdig opbloeien van twee economische denktradities :

- a. Deze van de theologen en canonisten van de Universiteit van Salamanca : op basis van een Thomistische renaissance, de zogenaamde *segunda escolastica*.
- b. Deze van de "arbitristen" die een typisch Spaans Mercantilisme ontwerpen.

De periode 1550-1650 betekent voor Spanje het hoogtepunt van het economisch denken. De moraaltheologen van Salamanca hebben voor het eerst een heldere formulering gebracht van de waarde van het geld (kwantiteitstheorie) en van de wisselkoers (theorie van de koopkrachtspariteit). Vanuit dit standpunt zijn deze religieuze pioniers van de moderne economie. De "arbitristen" van hun kant hebben vooral getheoretiseerd over economische ontwikkelingspolitiek.

De "arbitristen" vormen een school van denken en van pamflettaire actie om de publieke opinie bewust te maken. Men zou ze ook de partij van Castilië (tegenhanger van de imperiale partij) kunnen noemen. Zij vinden dat Castilië het ruimste aandeel in de last van het imperium heeft getorst en zich hierbij heeft overtuigd.

4. Het monetarisme van de XVIe eeuw

De evolutie van het denken over geld wordt sinds twee millenia diepgaand

beïnvloed door de Grieken. In zijn boek de *Nomoi* schrijft Plato dat het geld een op conventie steunend middel is om de ruil te vergemakkelijken en om de waarde-evolutie van goederen en diensten nauwkeuriger te preciseren. Aristoteles werkte deze idee verder uit. En latere generaties hebben in zake monetaire doctrine gedurende eeuwen uit dit ideeëngoed geput. Aristoteles heeft het vooral over de functies van het geld. Hij ziet er drie :

- a. ruilmiddel
- b. waarde-meter : *metron* in het Grieks, vertaald als *mensura* door de Scholastiek.
- c. waarde-voorraad : was in het Athene van Aristoteles onbelangrijk want men gaf de voorkeur aan beleggingen b.v. in land.

Albertus Magnus en Thomas van Aquino nemen deze functionele denktraditie over. In de commentaar van Thomas op de Nichomachische Ethiek (V.5-1133a) kan men de volgende passus lezen : "Et ad hoc inventum est numnisma, id est denarius, per quem mensurantur pretia talium rerum ..."

Gedurende eeuwen nam men als geld een (edel) metaal, parels, een dier, enz. In het Latijn komt de term *pecunia* immers van het woord vee (*pecus*). Geld werd bij Aristoteles vooral gepercipieerd vanuit de nuttige *functies* die het kon vervullen. Op zichzelf was het steriel : het kon geen meerwaarde verwekken. Dus kon men geen intrest op geld (*tekos*) dulden. In het Grieks betekent *tekos* jong geboren kind of boorling.

Albertus Magnus schreef in zijn bloemrijke taal van de 13de eeuw dat het geld niet kan paren en dus geen kinderen kan hebben : "*pecunia non parit*". Als waardemeter kan het niet in waarde veranderen en niet als koopwaar worden "verkocht".

- Thomas van Aquino (*Opuscula varia*, Lib. LXVI, cap. 8) schrijft : "*pecunia de se est invendibilis*".
- San Antoninus van Florentië (*Summa*, Lib II, cap. 8, art. 15) schrijft het nog duidelijker : "*pecunia enim non potest vendi, quia medium est in venditione*".

Voor de middeleeuwen is geld duidelijk tekengeld (*monnaie signe*) dat ingezet wordt bij handelstransacties als stabiele waarde-meter of als *mensura*. Het behoort tot de rechtmatige privileges van de prins om munt te slaan,

d.w.z. er zijn teken (naam of beeltenis : *nomen* in het Latijn) op aan te brengen. De waarde die de prins verschafte aan de munt, bekrachtigd door zijn naam of zijn beeltenis, was een *valor impositus*. De middeleeuwers huldigden dus een monetair nominalisme.

Zolang de "nominale" waarde niet teveel afweek van de marktwaarde (metaalwaarde) ontstond er geen probleem. Het is bij de uitbreiding van de internationale handel dat in deze overwegend nominalistische gedachtenwereld een "praxis" van metallisme ontstond : geld is waard wat het edel metaal waard is in de markt.

Dit rijpingsproces deed zich eerst voor bij hen die in de "internationale" handel of geldwissel werkzaam waren. Voor deze transnationale bankiers volstond de "nomen" van de prins niet. In het buitenland, waar de prins geen imperium had, viel de waarde van de munt terug op zijn marktwaarde. Het rijpingsproces bestond erin het geld als "koopwaar" te percipiëren.

De monetaire politiek van de middeleeuwse prinsen was mede oorzaak van deze gedachtenkentering, ook voor het geld in het binnenland. Voor allerlei doeleinden (fiscale, expansionistische, militaire) verbeurden sommige prinsen hun kredietwaardigheid door een *mutatio*, d.w.z. door een devaluatie.

Nicolas Oresmus betwistte het privilege van de prins om alleen en uit eigen belang (d.w.z. willekeurig) aan de gemeenschap een *valor impositus* van het geld boven de marktwaarde op te dringen. In wezen schreef Oresmus een "politieke" analyse die erop gericht was de inspraak (of althans de belangen) van de gemeenschap in het muntbeleid te verdedigen. De monetarisering van het handels- en dienstenverkeer was in de 14e eeuw reeds van die aard om een figuur als Oresmus mogelijk te maken. Hij formuleerde voor het eerst de wet die op foutieve manier wordt toegeschreven aan Gresham. En hij was één van de eersten in de geschiedenis die op beredeneerde wijze schreef over inflatie. Volgens hem was deze het gevolg van een te omvangrijke muntherschikking (mutatie) of devaluatie.

In de zestiende eeuw evenwel zouden de magisters van Salamanca voor het eerst een meer precieze relatie formuleren tussen stijging in het geldvolume (m) en inflatie (p). Het is in hun tractaten dat de kwantiteitstheorie, d.w.z. de moderne visie op inflatie, werd verhelderd. Hun fundamentele equa-

tie is : $p = f(m)$, of de stijging in het geldvolume (kredietvolume) veroorzaakt prijsstijging en dus waardevermindering van het geld. De 16e eeuwse kwantiteitsrelatie bracht dus een verschuiving in het monetaire denken : de eeuwenlange studie van de *functies* van het geld ruimde de plaats voor een analyse van de waardeverandering van het geld. Oresmus en de analisten van de 15e eeuw hadden het over de kwaliteit van de munten. Bij de Salmantinos van de 16e eeuw komt de geldhoeveelheid centraal te staan. Dit was een belangrijke stap naar moderne economische en monetaire inzichten.

5. De Spaanse Mercantilisten

In de meeste Westeuropese jonge naties percipieerden de mercantilisten de toevloei van edele metalen als een zegen, d.w.z. als een nationaal economisch beleidsdoel. In Spanje, brachten de karvelen tussen 1550-1650 de *arbitristas* tot een ander inzicht. Bij een te starre nationale productiecapaciteit (bij geringe stijgingscapaciteit van Q) had volgens hen de overvloedige geldvolumegroei een averechts effect : met name eerst inflatie, gevolgd door ontwrichting van de nationale economie.

Hun equatie brengt dus benevens het geldvolume ook de nationale productiecapaciteit in het blikveld.

III. DE SCHOOL VAN SALAMANCA

1. Situering en profilering

In het tweede kwart van de 16e eeuw, toen het Habsburgse Rijk zijn imperiale vlucht nam met Karel V, komt aan de universiteit van Salamanca een heropbloei van het Thomisme tot stand : de zogenaamde *segunda escolástica*. Een groep van eminente moraaltheologen, specialisten van het natuurrecht en canonisten maken van Salamanca het meest gerespecteerde denkcentrum van de katholieke wereld. In de overige landen van Europa verloren de katholieke denkers hun energie in apologetische strijdschriften tegen het Protestantisme. Salamanca ontpopte zich tot intellectuele gangmaker van de nieuwe wereld in wording. *Salamanca docet* zegde men, Salamanca is onze leermeesteres. De *segunda escolástica* vormde tevens het geweten van een jonge

natie die haar arendsvlerken ging spreiden.

Maar de doctores waren geen ondergeschikte intellectuelen of lippendienaars van de macht. Integendeel, zij stelden zich relatief onafhankelijk op tegenover de Spaanse Inquisitie, tegenover de politieke machtsaanspraken van de prins en tegenover het absolutisme van keizer Karel en Filips II (1). De doctores van Salamanca behoorden tot de progressieve vleugel van de Contra-Reformatie. Maar ook de fanatieke buitenissigheden van het jonge Protestantisme vonden in hun ogen geen genade.

Op theologisch vlak bliezen ze het ondertussen kwijnend Thomisme nieuw leven in door het te bevruchten met de humanistische geest van Erasmus. Kenmerkend voor de doctores van Salamanca is hun openheid voor de problemen van hun tijd. Zij hebben de mens van de moderne tijden mede helpen boetseren.

In hun ogen is de mens geen passief ontvanger van een bovennatuurlijk project. De Salmantinos zien de mens als een medewerker in het plan van God voor het bewoonbaar maken van de wereld, d.w.z. als een bewuste agens van de geschiedenis (2). Hun perceptie van het natuurrecht schept ruimte voor de enkeling tegen het structurele geweld van feodalisme, van koninklijk absolutisme en van pauselijke machtsaanspraken.

Op publiekrechtelijk en politiek vlak rezen er bij de vorming van het imperium heel wat nieuwe problemen zoals :

- welk statuut moest aan de autochtone bevolking van Amerika toegekend worden ?

-
- (1) De intellectuele onafhankelijkheid van één der toenmalige professoren, met name Luis de Leon, is legendarisch geworden en wordt nu nog aan de bezoekers doorverteld. Toen Fray Luis in zijn college weer één van zijn oorspronkelijke theorieën verkondigde, werd het de inquisitie te bar. Zij gaf hem doceerverbod gedurende vijf jaar. Maar toen deze professor, vijf jaar nadien weer de kathedra beklom, nam hij de draad van het betoog, dat hij op bevel had moeten onderbreken, onverstoort terug op met de woorden : *Como dicíamos ayer* (zoals we gisteren zegden...).
 - (2) In een ophefmakend werk van Luis de Molina gaf deze zijn visie over de harmonie (*concordia*) tussen de vrije wil van de mens, de genade en de voorzienigheid (plan van God). Met zijn stellingen over "*concordia liberi arbitrii cum gratiae donis, providentia, praedestinatione...*", stootte hij de conservatieve theologen tegen de borst. Molina's mensbeeld (de mens als voltooiër van God's werk) pikte in op de culturele verschuiving die zich voltrok in de 16de eeuw. De mens begon op meer actieve wijze de wereld bewoonbaar te maken. Maar zelden bracht een boek over harmonie zoveel tweedracht.

- welke volkenrechtelijke relatie moest er tussen de staten heersen, nu de Kerk geen universele overkoepeling meer kon waarborgen ?
- wat was de natuur van het vorstelijk gezag en van de politieke overheid in het algemeen, enz.

De hedendaagse lezer is getroffen door de openheid en het humanisme van de *segunda escolástica*. De doctores van Salamanca zijn openlijk opgekomen voor een meer menselijke behandeling van de *indios*, dit tegen de praktijk van de koloniale ambtenarij in. Tegenover het absolutisme der vorsten stelden zij hun idee van monarchisch gezag dat in dienst staat van het volk : "el soberano es el mandatario del pueblo". De paus zien ze niet als een met politieke macht bekleed vicaris van God, maar wel als moreel inspirator en scheidsrechter van een cultureel verscheiden christenheid. Meer dan hun Thomistische voorgangers hebben zij de socio-economische ordening bestudeerd. Alhoewel hun invalshoek de morele en pastorale aspecten betrof van handel en van geldverrichtingen, hebben zij baanbrekende theorieën geformuleerd inzake algemene monetaire vraagstukken : meer bepaald over prijsvorming, inflatie en wisselkoersen.

2. Samenstelling van de groepen en economische accenten

De dominicaan Francisco de Vitoria (1492-1544) wordt algemeen beschouwd als de gangmaker van de Salamanca-school, d.w.z. als de "restaurador de la theologia de su tiempo" (1). Hij is een pionier van het volkerenrecht. Op economisch vlak is hij in afwijking met het klassieke Thomisme trendsetter voor de subjectieve waardeleer. Het is een korte-termijn-visie die de perceptie van de handels- en financiële wereld weerspiegelt, d.w.z. met minder aandacht voor de (ambachtelijke) produktiekosten als waardedeterminant. Bij Vitoria en zijn discipelen verdwijnen de Aristoteliaanse metser en schoenmaker uit het blikveld. Hun plaats werd ingenomen door bankiers en handelaars (2).

(1) C. POZO, *Fuentes para la historia del método teológico en la Escuela de Salamanca*, Keulen, 1962.

J. MARAVEL, *Estudios de Historia del Pensamiento Español*, Madrid, 1967.

J. ABELLAN, *Historia crítica del pensamiento español*, vol. II, Madrid, 1979.

(2) G. OTTE, *Das Privatrecht bei Francisco de Vitoria*, Keulen, 1964.

Vraag en aanbod in een (vrije) markt bepalen waarde en prijs van de goederen en ook van het geld. De marktprijs wordt gepercipieerd als normale prijs, aangezien deze het nut en de schaarste, zoals deze worden gevoeld door de gemeenschap (*aestimatio communis*) tot uitdrukking brengt. De Nieuwe Oostenrijkers van onze generatie herkennen zichzelf in de 16e eeuwse subjectieve waardeleer van de *segunda escolástica*. De economist M. Rothbard geeft de doctores een bloemetje : zij waren op het goede spoor met hun waardeleer (1). Volgens hem lieten A. Smith en D. Ricardo met hun kostentheorie de waardenleer ontsporen. Vitoria is ook wars van prijsregeling van overheidswege. Hij kan geen goed woord opbrengen voor oligopolies en monopolies (2). Luis de Molina werkt dit economisch liberalisme verder uit.

De redenen ingeroepen tegen overheidsprijsregeling zijn de volgende :

- a. De prijsregeling veroorzaakt prijsvervalsing en scheeftrekking van de markt. Door de interne verbondenheid van goederenprijzen is het ondoelmatig alleen de prijs der eindprodukten te regelen : b.v. indien de overheid de prijzen van brood en schoenen wil beheersen, moeten ook deze van graan en leder onder controle worden gehouden. Zoniet doet er zich scheefgroei voor.
- b. Officiële prijsregeling bevordert de corruptie van de ambtenarij.
- c. Prijsregelingen lokken fraude en wetsontduiking uit zodat het respect voor de wet wordt uitgehold.

Door het benadrukken van de economische mechanismen (vraag en aanbod, schaarste- en nutsoverwegingen) bij de waardedeterminatie en de prijsvorming, d.w.z. door het erkennen van de autonome werking van deze mechanismen tegenover de *valor impositus* brachten ze een doodsteek toe aan het franciscaans nominalisme van de laat-Middeleeuwen. Vanuit hun historische relativering (realisme) beweren ze dat het niet volstaat om een officieel etiket (*nomen*) te plakken op koopwaar, of op geld. De werkelijkheid van de markt

-
- (1) M. ROTHBARD, "New Light on the Prehistory of the Austrian School" in *The Foundations of Modern Austrian Economics*, E. Dolan, (ed.), Kansas City, 1976.
 - (2) J. HÖFFNER, *Wirtschaftsethik und Monopole im 15n und 16n Jahrhundert*, Jena, 1941.

is sterker dan het etiket, hoe officieel ook (1).

De school bestond uit de volgende dominicanen : Domingo de Soto (1495-1560) die eerder van conservatieve strekking is ; Martin Azpilcueta (1492-1586) die beter gekend is onder de naam *doctor Navarrus* en Thomas de Mercado (1530-1576).

De nog jonge Jezuïtenorde leverde Luis de Molina (1535-1601) die de denktraditie van de *segunda escolástica* naar Coimbra en Evora in Portugal bracht. De Vlaamse Jezuïet Leonardus Lessius (1554-1623) bracht hun denk-methode naar Leuven over.

De analyse van de nationale maar vooral van de internationale (commerciële, financiële en monetaire) mechanismen vormt een belangrijk onderdeel van hun oeuvre. De morele beperkingen op goederen- en geldspeculatie, op interest en op wisselkoerswinst worden bij hen bekeken vanuit dubbel standpunt :

- a. De pastorale bekommernis : als priesters hadden zij de *cura animarum*, d.w.z. de gewetensvorming op het oog. Zij schreven voor gelovige handelaars met gewetenskwelling en voor biechtvaders die vroegen om richtlijnen.
- b. Als Aristotelianen en Thomisten vreesden ze dat bij een ongeremde expansie van de goederen- en geldspeculatie de dijkbreuk, d.w.z. de ontwrichting van de samenleving, zou volgen.

Op monetair analytisch vlak ontpopten de doctores van Salamanca zich tot grondleggers van een monetaristische denktraditie die tot heden doorwerkt. De kwantiteitsrelatie en de theorie van de koopkrachtspariteit vormen hierbij hun twee kroonstukken. Ook hier zouden ze het nominalisme van de laat-Middeleeuwen een doodsteek geven door de reële koopkracht van de munt te per-cipiëren in functie van schaarste en nutsoverwegingen (*estima*) van de handelaars en van de gemeenschap in het algemeen en dus niet van de prins (*de valor impositus-idee*). Tomas de Mercado (*Summa*, lib. II, cap. 17) formuleert deze ideeën heel klaar en bondig : "Mas la moneda solamente la hace valor nuestra voluntad" (2).

-
- (1) Een goede bespreking van het Molinisme (liberalisme) kan men lezen bij M. WEBER, *Wirtschaftsethik am Vorabend des Liberalismus*, Münster, 1959.
 - (2) De waarde van het geld wordt hoofdzakelijk bepaald door de wilsbeschikking (evaluatie) van onszelf.

De Salmantinos waren de eersten om niet alleen de volumeverandering van metaalgeld maar ook de volumewijziging van papiergeld of van wisselkrediet als één van de waarde-determinanten te beschouwen. Het invlechten van geld (alsook van krediet en van externe wisselkoers) in het marktmechanisme is het consequent doorbreken van het politiek taboe en het inbinden van het prinselijk privilege. Dit niet alleen op basis van een politieke theorie zoals Oresmus, maar vooral ook door een *economische* redenering. Zij stellen het autonome functioneren van het marktmechanisme voorop in de financiële, monetaire en valutaire sfeer. Geld is een van de meest ingewikkelde dingen. Het heeft een "officieel" vastgelegde koerswaarde. Het heeft metaalwaarde en de koopkracht (uitgedrukt in goederen en diensten) bepaalt de accidentele waarde ervan in tijd en ruimte. De Latijnse termen *valor*, *valere* en *aestimatio* (*estima* in het spaans) zijn sleutelbegrippen in de economische analyse van de doctores.

De theoretische bewustwording en formulering van het monetair marktmechanisme is niet plots gekomen. Oresmus in de 14e eeuw en Copernicus op het eind van de 15e en het begin 16e eeuw betekenen reeds een aanloop. Maar de theoretische doorbraak is het werk van de doctores van Salamanca.

In hun perceptiestructuur figureren inzake geldwaarde de volgende begrippen en termen :

- a. *Valor : legalis, impositus, extrinsecus*, d.w.z. de officiële koers van het geld.
- b. *Valor : intrinsecus, naturalis*, d.w.z. de metaal- of grondstoffenwaarde, in geval van munten.
- c. *Valor : accidentalis* (op basis van *aestimatio* of *estima*) d.w.z. de koopkracht van het geld. Deze laatste wordt als een marktvariabele en dus als veranderlijk beschouwd. Een vaak gebruikte term voor de "koopkracht" van het geld is : *varietas valoris monetae*. Dus de veranderlijkheid ligt reeds vervat in de definitie. Het versmelten van nut, schaarste en *aestimatio* van het geld in één term, met name de koopkracht vormt de baanbrekende theorie van de *segunda escolastica*. Officieel bekeken is geld teken-geld. En het heeft de waarde die de prins eraan geeft : d.w.z. een officiële koers. Maar geld is ook koopwaar zoals een andere wiens waarde en

prijs (ook papiergeld) afhankelijk is van schaarste of overvloed, van nut en van andere marktvariabelen.

Bij muntstukken komt daar nog bij dat de waarde van het edele metaal (intrinsieke waarde) van dezelfde schaarste en nutsoverwegingen afhangt.

Hiermede komt dus een theoretische ambivalentie in de wereld die we nu nog kennen :

- geld als officieel tekengeld : de waarde wordt gelegitimeerd door de *nomen*, de stempel van de prins. Deze beeldt de nominale waarde uit.
- geld als koopwaar : de koopkracht is afhankelijk van de *aestimatio* van de gemeenschap op basis van de schaarste, van de hoeveelheid en het nut of van de vraag naar geld.

Maar het geld is geen koopwaar zoals de andere goederen, dit omwille van zijn functies als ruilmiddel en van mensura (*numéraire*). Tot in de 16e eeuw hadden de verschillende denktradities (Plato, Aristoteles, Averroës, Thomas van Aquino) het geld als stabiele factor buiten de marktfluctuaties gesitueerd :

- de waarde van het geld steunt bij Aristoteles op conventie ; maar Aristoteles laat in het vage of dit een overheidsnorm of een maatschappelijke norm is.
- Averroës situeert het geld uit metafysische noodzaak buiten de marktsfeer : immers de maatstaf van waarde voor alle andere goederen en diensten kan zelf geen koopwaar zijn ; want dan zou het als "veranderlijke" waarde zijn maatstaf-eigenschap verliezen ;
- de waarde van het geld vastgesteld door de prins op basis van zijn *imperium* of gezag : de Romeinse juristen, de canonisten en ook Thomas van Aquino steunen deze opvatting.

Eens men de waarde van het geld, dat tevens waardemeter, dus *numéraire* is, ook in het marktveld brengt, en het louter ziet als koopwaar, zit men opgeladen met het theoretisch probleem waarnaar de Averroëistische denktraditie (de Islamwereld) reeds verwees op het einde van de twaalfde eeuw (1).

-
- (1) De Bretton-Woods-traditie (1945-73) huldigde tot op zekere hoogte een *valor-impositus-opvatting* : de "lid-staten van het IMF" waren verantwoordelijk voor de "vaste" wisselkoersen. Sinds 1973 is men overgeschakeld naar de monetaristische traditie, waarin sinds de 16e eeuw het geld en ook de deviezen koopwaar zijn en dus op basis van vraag en aanbod in waarde fluctueren (zweven). Tegenover de Averroëistische opwerping dat een maatstaf (*numéraire*) niet mag fluctueren om niet alle houvast te ontnemen aan de prijs van goederen en diensten, vertoont men de gekende "benign neglect".

IV. DE KWANTITEITSTHEORIE

In de tweede helft van de zestiende eeuw komen de karvelen uit de *Indias* met steeds grotere vrachten edele metalen, vooral zilver. Dit bracht eerst in Castilië, vervolgens in gans Spanje en daarna in Europa, de prijzen op drift. Maar de oorlogsvoering van de Habsburgers had als gevolg dat de vorsten, niettegenstaande deze *diluvio*, nog steeds in geldnood zaten. Om deze te overbruggen, lieten zij door de grote bankiers kortlopende wissels trekken op de eerstkomende lading zilver uit Amerika. Dit had voor gevolg dat de imperiale kredietverrichtingen een enorme uitbreiding kenden. De grote financiële centra (Lyon, Florentië, Antwerpen, Augsburg, enz.) zorgden ervoor dat de Spaanse vorsten hun militaire campagnes in Italië, de Nederlanden, Duitsland enz. konden financieren met wissels op de aangekondigde ladingen zilver in Sevilla. Aangezien zilver (*la plata*) binnenvloede, verschoof de zilver-goud pariteit van 1/10 tot 1/15.

Het feit dat Spanje als onderontwikkelde economie niet in staat was om de kolonies te voorzien van voldoende consumptie- en uitrustingsgoederen, waren de kooplieden van Sevilla genoodzaakt de meeste afgewerkte produkten aan te kopen in de handelscentra van Vlaanderen, Holland, Engeland en Noord-Italië. Door de mogelijkheid van levering van consumptiegoederen en uitrustingsgoederen aan Spanje en aan de Zuid-Amerikaanse kolonies stroomde er in Vlaanderen, Italië, Frankrijk, Holland, enz. ook meer geld binnen, wat tot een geïmporteerde inflatie aanleiding gaf.

Militaire en economische factoren zorgden er dus voor dat het zilver van de *Indias* over gans Europa werd doorgesluisd. Dit bracht overal de prijzen of de ontwaarding van het geld op drift. Dit verliep evenwel op ongelijke wijze: in de *Indias* was het geld het overvloedigst, de prijzen waren er het hoogst en de geldwaarde (koopkracht) het laagst. Daarop volgde het financiële centrum van Sevilla (1). Daarna kwam ook in de rest van Europa, de prijzen met enige vertraging in beweging.

Er stelde zich dus niet alleen een *inflatie-probleem* maar ook een *wisselkoers-probleem*. Met éénzelfde wissel kon men in Antwerpen meer goederen kopen dan in Sevilla omdat de koopkrachtwaarde van het geld, door schaarste of overvloed

(1) Ook het bevolkingsaantal ging steil naar omhoog. De stad groeide in één generatie uit van 25.000 tot 150.000 inwoners.

tussen de verschillende streken, verschilden en schommelden. Mogen de bankiers de wisselkoerswinst met zuiver geweten opstrijken of is dit woeker ? Bij het zoeken naar het *moreel* antwoord op deze vragen vonden de doctores als "theoretisch nevenprodukt" de kwantiteitsrelatie- en de koopkrachtpariteitstheorie.

In het midden van de zestiende eeuw noteert men bij de Salmantinos een begin van bewustwording rond de kwantiteitsrelatie : de Vitoria, de Soto en Saravia de la Calle vermelden het geldvolume als waardedeterminant. Rond 1550 beseft men in de welingelichte milieus dat de geldwaarde varieert "segun la falta o abundancia de moneda que hay en la plaza" (1). Maar het zijn vooral Martin de Azpilcueta en Tomas de Mercado die een coherente formulering van de kwantiteitstheorie brengen.

1. Azpilcueta was een telg uit de kleine landadel van Navarra, trad in de orde van de dominicanen en groeide uit tot een canonicus met groot gezag. Hij doceerde achtereenvolgens aan de universiteiten van Cahors, Toulouse, Salamanca en Coïmbra. In 1556 schreef hij een bestseller ten behoeve van de biechtvaders met name de *Comentario resolutorio de cambios*. Het is een werk geschreven op rijpe leeftijd, dat de theoretische en ietwat stroeve stempel draagt van een kamergeleerde. Het is een werk over woeker (*usura*) in de zich snel ontwikkelende internationale geld- en kredietmarkt. In 1965 werd de *Comentario* terug uitgegeven met een situerende inleiding van de Madrileense econoom A. Ulastres.

Na een historische aanloop komt Azpilcueta tot de kern van het betoog over de functie en de ambivalentie van het geld :

- a. Geld wordt in de Thomistische traditie gepercipieerd als een officiële *numéraire*. In de woorden van Azpilcueta (Lib. III, art. 11) heet het : "El dinero es medida publica de las cosas vendibles" (2).
- b. Maar in Lib. XII, art. 51, wordt onomwonden gesteld dat geld, aangezien het kan gekocht, verkocht, uitgeleend en uitgewisseld worden tegen buitenlandse munt, ook koopwaar is : "El dinero en quanto es cosa

(1) Naargelang zich een tekort of overvloed van geld voordoet.

(2) Het geld is openbare (officiële) maatstaf van verkoopbare dingen (koopwaar).

vendible, trocable o commutable por otro es mercaderia" (1).

Vanuit het paradigma van de ambivalentie (*numéraire* of maatstaf en koopwaar) spint Azpilcueta zijn analyse verder uit.

- a. In het binnenland is geld de officiële maatstaf en drukt de waarde uit van goederen en diensten. Zo gezien is geld prijsaangever : "El dinero es precio" (2). Dit is de nominale sfeer.
- b. Maar geld is ook koopwaar en als dusdanig zit het ook in een ander dan officieel, d.w.z. in een economisch, parameterveld. Er is de vraag en het aanbod van geld in de binnenlandse maar ook in de buitenlandse financiële markt.
- c. Vraag naar geld alsook aanbod van geld worden niet alleen bepaald door de overvloed of schaarste aan muntstukken maar ook door de vlotheid of de stroefheid waarmede krediet (papiergeld) wordt geschapen door de bankiers, de geldwisselaars en de financiële speculanten. Dus de vraag naar geld en ook het aanbod worden geactiveerd door krediet (papier) : "Mas vale in tanto de dinero en manos del tratante aparejado tratar con el, que otro tanto en mano de otro" (3). Dus niet de passieve vraag en aanbod maar de effectieve vraag en aanbod zijn de determinanten in de geld- en kredietmarkt.
- d. Dan komt de kwantiteitsrelatie (Lib. II, 51) :
In de landen waar geld schaars is zullen niet alleen de goederenprijzen maar ook de lonen "las manos y trabajos de los hombres" lager liggen dan in streken waar geld overvloedig is. De koopkracht van het geld "la capacidad de compra" wordt dus bepaald door het geld- en kredietvolume, *ceteris paribus*, d.w.z. als andere factoren gelijk blijven, b.v. bij zero-elasticiteit van goederenproductie.

(1) Aangezien geld verkocht, geruild of uitgewisseld kan worden (tegen goederen en diensten) is het koopwaar.

(2) Het geld is prijsaanduidend of *numéraire*.

(3) Het geld rendeert beter in de handen van handelaars, geldverhandelaars die het "actief" inzetten, dan in andere handen, b.v. waar het wordt opgepot.

Indien het algemeen prijspeil de koopkracht van het geld bepaalt (bij stijgende prijzen is er dalende koopkracht en omgekeerd) kan men schrijven :

$$P = \frac{M}{Q} \text{ of gedynamiseerd d.w.z. in percenten uitgedrukt : } \dot{p} = \dot{m} - \dot{q}$$

Maar in de kwantiteitsrelatie met monetaristische overtonen richt men de aandacht op \dot{m} en \dot{p} met een voorkeur voor $\dot{q} = 0$.

In het algemeen schema van Azpilcueta spelen dus verschillende factoren

mee :

- geldvolume
- kredietvolume : de internationale kredietverlening was zeer actief in zijn tijd
- de speculatie in internationale deviezen.

De inflatie geïmpulseerd door de *diluvio* aan edele metalen was dus een specifiek toepassingsgebied gezien vanuit de algemene kwantiteitsrelatie.

2. Tomas de Mercado trok in zijn jeugd naar Mexico en werd bij zijn terugkeer docent in Salamanca. Daarna kreeg hij een functie toegewezen in Sevilla waar hij de internationale geld- en kredietmarkt, alsook de handel tussen Spanje, West Europa en *las Indias* (Zuid-Amerika) van dichtbij volgde. In 1569 schreef hij zijn beroemd geworden *Suma de tratos y contratos*, dat in de editie van 1975 een situerende inleiding kreeg van R. Bravo.

Tomas de Mercado kent de zaken waarover hij schrijft van dichtbij. Hij steekt zijn sympathie voor de zakenmensen (die zware risico's nemen en hard werken) niet weg. Maar als monnik laat hij zich kurkdroog ontval- len dat men met handel en bankzaken misschien wel in het aards leven goed kan verdienen maar er het eeuwig leven kan bij verliezen.

- a. Mercado is een van de eerste doctores om het handels- en geldbedrijf niet alleen naar zijn sociale waarde te schatten, d.w.z. als een maatschappelijke noodzaak voor de welvaart van de gemeenschap. Hij laat zich daarenboven op ietwat lyrische wijze uit over deze "hombres universales", die in hun contacten met andere landen, gewoonten en politieke zeden uitgroeien tot wereldburgers. Hij breekt dus

met de aristocratische vooroordelen van Aristoteles en met de morele a priori van de middeleeuwse kerk tegen handelaars.

- b. De kwantiteitsrelatie van Azpilcueta wordt op een klare manier verder uitgewerkt. Tomas de Mercado analyseert de ontdubbeling tussen officiële koers (*precio*) van het geld en de koopkracht (*estima*). Alhoewel een ducaat in Spanje dezelfde officiële stempel draagt dan in Vlaanderen en in las Indias, ligt de koopkracht in Spanje hoger dan in *las Indias* (waar geld overvloedig is) en lager dan in Vlaanderen (waar geld schaarser is).

Maar ook de "effectieve" vraag is belangrijk : "Vemos que en Indias hay mucho que comprar" (1). Dus wordt de koopkracht ook bepaald door de schaarste aan goederen, b.v. in de nog onderontwikkelde kolonie, en niet alleen door het aanbod van geld.

- c. De term *estima* duidt reeds aan dat Mercado's theorie kadert in een volledig subjectieve waardeleer.
- d. Mercado werkt de koopkrachttheorie ook uit in de internationale sfeer van deviezenhandel : de onderlinge waarde van de valuta wordt bepaald door verschillen in internationale koopkracht van het geld.

V. DE INTERNATIONALE KOOPKRACHTPARITEIT

De analyse van Tomas de Mercado over de internationale koopkrachtpariteit liep drie eeuwen vooruit op de formulering van Irving Fisher en Gustav Cassel. Mercado is zich van zijn originaliteit wel degelijk bewust (Suma, Lib. IV,, cap. 3) : "Cierto nunca la he visto enteramente explicada en ninguna obra" (2). De internationale valutawaarde van wissels is niet in alle financiële centra gelijk. Ongelijke fluctuaties in vraag en aanbod van goederen en geld in de nationale markten hebben als gevolg dat de wisselkoersen ongelijk evolueren. In Castilië is geld overvloedig, de prijs der goederen hoog en de wisselkoers ongunstig. Men doet er beter aan de deviezen (via wissels)

(1) Wij zien dat in Indië nog veel (b.v. uitrustingsgoederen) te kopen is.

(2) Ik verzeker U deze (theorie) nog nooit gelezen te hebben in andere werken.

naar Vlaanderen te recycleren waar men met eenzelfde bedrag meer goederen en diensten kan kopen. De *koopkracht* van het geld ligt er hoger. De door de marktfluctuaties ontstane verschillen in wisselkoersen en de hieruit voortvloeiende winsten, zijn moreel te verantwoorden. Het is geen woeker, het is *cambium iustum*.

Inzake analyse van de internationale geld- en kredietmarkt verdient de Vlaamse Jezuïet Leonardus Lessius (1554-1623) hier een speciale vermelding. Op het ogenblik dat de school van Salamanca over haar hoogtepunt heen was, bracht hij geïnspireerd door de Salamantinos aan de Leuvense Universiteit een mooie synthese over waarde en ruil. Zijn studie *De iustitia et iure*, gepubliceerd in 1605, verscheen in Antwerpen, Leuven, Lyon, Parijs, alsook Venetië en kende veertig uitgaven.

Lessius die een zeer concrete kennis had van handel en bankverrichtingen werd vaak door de Antwerpse handelaars en bankiers "geconsulteerd" (1).

Bij Lessius heeft de interesttheorie reeds een moderne klank : de geldschieter mag beloond worden, want hij ziet tijdelijk af van waardevolle liquiditeit (*carentia pecuniae*). Geld in de hand is meer waard dan een wissel. Dit is dus een vroege formulering van de liquiditeitsvoorkeur. Hiermede neemt Lessius een oud probleem weer op, met name, "hoe moeten de tijd en de *expectations* ingevlochten worden in de economische calculus". Hij merkt op dat bankiers en speculanten kasgelden aanhouden, d.w.z. hun liquiditeit tijdelijk niet omzetten in wissels en leencontracten, dit in afwachting van een hogere opbrengst (interest) later. Maar als potentiële geldschieters hiervoor veel liquide middelen aanhouden en hierdoor een kredietschaarste verwekken (gevolgd door stijging in de interestvoet) kan men het zo interpreteren dat de geld-

(1) In zijn boek *Economic Analysis before Adam Smith* (1975) laat B. Gordon zich zeer lovend uit over onze eerste Vlaamse econoom van faam. Hij noemt Lessius "a master of scholastic economic analysis, who used the conclusions of his Spanish predecessors as points of departure for further extensions of work and for new directions of his own". Verder kan men ook over Lessius het werk van R. de Roover raadplegen in *Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België*, Klasse der Letteren, Brussel, 1969, n° 1.

schierter een hogere interest verworven heeft op de latere lening door het der-
ven van de (lagere) interest op de vroegere lening. Dergelijke kasbalanstheo-
rie komt reeds heel dicht bij de hedendaagse portfolio-analyses.

De school van Salamanca ziet dus reeds een mogelijkheid om orde en rechtvaar-
digheid te verzoenen met een na-middeleeuwse, commerciële wereld. Dat deze
legitimering van monetaire- en wisseltransacties afkomstig was van theologen
en doctores in canoniek recht, verschaftte hun doctrines een gezag van hoge-
re orde, met name het morele gezag.

VI. DE POLITIEKE ECONOMEN OF "ARBITRISTAS"

1. De ideologie van de arbitristas

In het begin van de 16e eeuw bracht de ontdekking van de nieuwe wereld de
opening van de Spaanse economie naar grote externe markten en een stimulus
voor de export-landbouw waaronder de uitvoer van wol naar de verwerkende indus-
trie in Vlaanderen. Voor de financiële burgerij was daaraan gekoppeld het
financieel spijzen van de in expansie komende maritieme handel. Maar de "in-
fant" industrie en haar klein-stedelijke burgerij in Toledo, Segovia, Avila
en Valencia bekeek de cosmopoliete projecten van de export-industrie met een
lodderoog. Zij kwam op voor de eigen verwerking van grondstoffen. Zij kregen
vlug het etiket opgeplakt van "comuneros", d.w.z. gemeentenaren. En toen
keizer Karel zijn imperiale plannen ontvouwde (die opborrelden uit de export-
of de imperiale partij) kwam het in hogervermelde steden tot een opstand van
de *comuneros* tegen de vorst.

De keizer onderdrukte de opstand. De imperiale partij, alsook haar socio-
economische achterban (landelijke grootgrondbezitters, export-bourgeoi-
sie, internationale bankiers, enz.) begon meer en meer door te wegen in de
beleidsopties. De "Castilië-eerst" partij, met haar plannen voor de ontwik-
keling van de nationale verwerkende nijverheid en haar ideologie van meer-
waarde-scheppen door eigen artisanale arbeid, ging in de mineurstelling. De
opkomende inflatie van 1530 tot 1580 gaf aan de financieel-speculatieve bur-
gerij, aan de *latifundistas* en aan de maritieme handelsklasse van Sevilla,
in één woord aan de achterban van de imperiale partij, een idee van schijn-

welstand. Het financiële volume van alle transacties steeg aanzienlijk. De "monetaristen" van Salamanca brachten evenwel een soberder kijk : meer geld verhoogt de welstand maar matig als de "koopkracht" van het geld wordt ontkracht. Zij hadden ook een morele boodschap : de inflatie benadeelt de echte ondernemingsgeest (inzet van produktieve arbeid) en bevordert de speculatieve renteniersklasse.

Het denken in termen van een rationeel (evenwichtig en op lange termijn doelmatig) ontwikkelingsbeleid kreeg een ware lift bij de publicatie over de nationale "staatsraison" door de venetiaanse Jezuiet Giovanni Botero (1).

In tegenstelling met de doctores van Salamanca (met hun ethische invalshoek) vinden we bij Botero de uitdrukking van een geseculariseerd denken over de moderne natie en haar produktieve krachten. In de visie van Botero zitten ondermeer de volgende beleidslijnen :

- het streven naar evenwicht, hij spreekt van solidariteit, tussen alle nationale sectoren : landbouw, handel en vooral ook industrie ;
- de "verwerkende" industrie brengt welvaart en tewerkstelling ;
- een welvarende natie moet over voldoende arbeidskrachten (bevolking) beschikken.
- de ontwikkeling van de middenklassen (ambachtelijk, industrieel, platteland, enz.) moet bevorderd.

De Spanjaard L. Ortiz van halfweg de 16e eeuw betekende een aanloop in Spanje, maar het is de Italiaan Botero die de eerste coherente socio-economische ideologie bracht voor de opkomende moderne staat. Bij Botero werden de accenten als volgt gelegd :

- opwaardering van de produktieve arbeid ;
- herwaardering van de kleinstedelijke burgerij en haar nationale ambachten, neringen en industriën ;
- morele herbewapening van de "comuneros" tegen de cosmopoliete partij en haar achterban.

Het werk van Botero werd het brevarium van de nationale krachten in Europa die een rationeel ontwikkelingsbeleid van de natie in opkomst voorstonden.

(1) G. BOTERO, *Della Ragon di Stato*, Venetië, 1589.

In Spanje, waar het cosmopoliete beleid in handel en nijverheid de nationale burgerij aan het ondergraven was door de uitbouw van een transit-economie, sloegen Botero's gedachten goed aan. Gedurende een eeuw zouden de arbi-
tristen het aan Spanje aangepast brevarium op alle toonaarden uitgalmen in de *Cortes* (Staten-Generaal) van Castilië. De spoliatie door buitenlandse bankiers en handelaars, d.w.z. de "explotación grave y humillante de los hombres de negocios extranjeros" werd een wederkerend refrein (1). En met de lyrische "exaltación del hombre de empresa", d.w.z. van de creatieve ondernemer, ont-
spon zich een voorzang op een Schumpeteriaans thema.

De koning werd verzocht het messianistisch zendingsbewustzijn (met name de ketterij van het Protestantisme uitroeien) te temperen, want de militaire expedities brachten de staatsfinanciën uit de haak door schuldenopstapeling. Deze afhankelijkheid tegenover bankiers is ongezond, d.w.z. gaat in tegen de staatslogica van een moderne natie. Dit is een natie die haar beleid steunt op een rationele (evenwichtige) economische basis. Het denken over natievorming en "staatsraison" in de 16e eeuw heeft, zoals de vernieuwing van de Scholastiek, het denken over economie gestimuleerd.

2. De pionier : Luis Ortiz

In de zestiende eeuw ervaart men de versteviging van de nationale staten, het uiteenvallen van het overkoepelend systeem (de *Res Publica Christiana*) en een nieuwe belangenconstellatie van sociale klassen : de rurale adel, de burgerij, het militaire establishment dat de oorlogen voert van de vorsten, enz. Het was nog een feodaal-rurale samenleving, die begon te functioneren op een kapitalistische basis. In het Habsburgse Spaanse Rijk vloeide daarenboven de *diluvio* van edele metalen binnen, die aan de vorsten ruime middelen verschafte om hun militaire ondernemingen te steunen. Maar deze militaire excessen (het geld dat ze opslorpten en de inflatie die ze verwekten) strookten niet altijd met de functioneringsvereisten van de sinds het eind van de Middeleeuwen gestarte kapitalistische ontwikkeling. Zij kwamen ook in botsing met de belangen van burgerij en landbouw.

(1) De erge en vernederende uitbuiting vanwege buitenlandse handelaars.

Nieuw is dat halfweg de 16e eeuw ook politieke economen op een louter "technocratische" manier over economie begonnen te schrijven. In Spanje heerste een uitzonderlijke situatie door het feit dat het kernland van het imperium nog relatief onderontwikkeld was. Onder impuls van Filip II begon het een hegemoniale rol te spelen. Zijn imperium was gezegend met een aan edele metalen rijk zijnde periferie (Amerika) en een economisch centrum (met een ontwikkelde verwerkende nijverheid) dat in de Nederlanden lag. De Habsburgers (Karel V, Filip II en zijn opvolgers) hebben volgens deze auteurs een beleid gevoerd dat *tegendraads* lag met de economische ontwikkeling van Castilië :

- Spanje kon het koloniaal monopolie (waarbij Castilië alleen de consumptie- en uitrustingsgoederen voor *las Indias* mag leveren langs de stapelhuizen van Sevilla) niet waar maken. Castilië voerde noodgedwongen meer en meer goederen in uit Vlaanderen, Holland en Engeland : voor eigen gebruik en voor transit naar Amerika.
- De *diluvio* aan edel metaal verwekte een veralgemeende inflatie in Spanje en bracht ongunstige concurrentieverhoudingen.
- De dure militaire expedities en godsdienstoorlogen versterkten nog de door de inflatie verwekte afvloed van edele metalen.

De politieke economen leverden zakelijke kritiek op het beleid dat door de Habsburgers werd gevoerd. Dit deden ze vanuit Spaans nationalistisch standpunt. Zij vonden dat de ontwikkeling van Spanje geremd werd door de imperiale politiek van de Habsburgers.

De eerste en meest gekende pamflettist is Luis Ortiz, die in 1558 (d.w.z. op het ogenblik dat het Spaanse Rijk op een hoogtepunt stond) zijn kritische *Memorial al Rey* publiceerde. In tegenstelling tot de *bullionistische* doctrine van die tijd (rijkdom verwerven door edele metalen aan te trekken) formuleert hij een economisch beleid steunend op nationale industriële ontwikkeling. Niet de import van edele metalen moet toenemen, maar wel de nationale productiviteit. Om dit te bereiken moet men meer *investeren*. De Spaanse economie steunt teveel op export van onafgewerkte grondstoffen die men *goedkoop* afstaat en op import van afgewerkte produkten die men *duur* moet betalen. Spanje moet de "toegevoegde waarde" aan het buitenland duur betalen, wat de afvloed van de edele metalen bevordert.

De oplossing bestaat erin het laat-Middeleeuws grondstoffenverbod strikter toe te passen en het importverbod van afgewerkte produkten terug in te voeren : "El remedio para esto es vedar, que salgan del reino mercaderia por labrar, ni entren en el labradas" (1). Maar na deze handelspolitieke stelling gaat Ortiz uitgebreid in op het te volgen industrialisatiebeleid :

- a. Vooreerst moet men zorgen dat de infrastructuur ontwikkeld is : Spanje moet meer kanalen graven en sluizen bouwen.
- b. Om de energieproduktie op te voeren raadt hij de installatie van meer watermolens aan.
- c. De bosexploitatie zal in meer brandstoffen moeten voorzien.
- d. Een fiscale hervorming moet zorgen voor de nodige investeringsprikkels.
- e. Teneinde de industrie in Spanje meer bekend te maken zou de overheid enkele exposities moeten organiseren waarbij de nieuwe machines worden uitgesteld.

Ortiz trekt sterk van leer tegen de hidalgo-mentaliteit. Dit is de feodaal-aristocratische geestesgesteldenis die de economische en industriële ontwikkeling remt. Tussen de edelen en vorsten die vooral denken aan oorlogvoeren en de speculanten en bankiers die dank zij de *diluvio* zonder grote produktie-inspanning rijk willen worden (*rentier-economy*) moet een produktieve klasse van ondernemers komen. Ortiz was zeer scherpzinnig maar in 1558 nog roepend in de woestijn, want Spanje stond toen nog op het zenith van macht.

3. Het crisissyndroom van de "arbitristas"

Het eind van het regnum van Filips II (1598) brengt ook een keerpunt voor Spanje. De triomfantelijke, imperiale gouden-eeuw-mentaliteit slaat om. De imperiale inspanningen hebben Castilië uitgeput en de financiën ontrederd. Er komt een golf van nationale introspectie los : wat is misgelopen ? De arbitristas zijn pamfletschrijvers die hun raad of hun ontwikkelingsproject (*arbitrio*) in open brieven aan de koning publiek maken. Sommigen onder hen zijn ietwat naïeve wereldverbeteraars waarmede Cervantes en andere

(1) De oplossing bestaat erin te verbieden dat onafgewerkte goederen (grondstoffen) het koninkrijk verlaten en dat afgewerkte produkten binnenkomen.

literatoren de spot drijven (1). Maar er zijn ook enkele geziene figuren die de vinger op de wonde leggen met veel inzicht en deskundigheid. De besten onder hen zijn wat men vandaag ontwikkelingseconomisten zou noemen.

Na de "gouden" zestiende eeuw, met haar ruimtelijke schaalvergroting en inflatoire expansie werden in de eerste helft van de zeventiende eeuw de crisisverschijnselen voor velen duidelijker zichtbaar. De doelmatigheid van de imperiale politiek der Habsburgers werd door een ganse schare arbitristen als problematisch geacht voor Castilië. Zij schreven immers vanuit een Castiliaans-nationalistisch perspectief.

In tegenstelling met de doctores van Salamanca vormen de *arbitristas* geen aaneengesloten groep. Het zijn enkelingen uit zeer verscheiden milieus : de staatsambtenarij, de actieve kernen van de nationale handel en nijverheid, de voorstanders van landbouw-eerst. Soms vertegenwoordigen ze regionale belangen. Zo komt bijvoorbeeld de Moncada op voor een "restauración" van de kwijnende industrie van Toledo. Terwijl de Mata de problemen van Andalucia goed kent en er oplossingen voor bepleit. Gemeenschappelijk hebben ze het behoren tot de *partido nacional*, die voorrang geeft aan de belangen van Castilië zelf en zich afzet tegen de *partido imperial* die alle krachten verspilt in een transnationaal imperium. Van de ongeveer 150 arbitristen uit de 17e eeuw zijn er een tiental belangrijk.

De eerste is Miguel Caxa de Leruele die een goed voorbeeld vormt van de prioriteit-voor-het-platteland-strekking. Zijn schrift "Restauración de la Abundancia de España", verschenen in 1630, trekt van leer tegen de monetaire obsessies (*obsesiones monetarias*) van zijn tijdgenoten. Hijzelf percipieert de kwaal langs de kant van het aanbod. Immers, de opeenvolgende oorlogen en de kolonisatie hebben het platteland ontriefd van volk, dus van mankracht. In vergelijking met het verleden is de produktie gedaald, met prijsstijging en toenemende import van voedingswaren als gevolg. De grond wordt niet meer bewerkt zoals vroeger en ook de veeteelt slabbakt.

(1) De franse historicus J. VILAR BERROGAIN heeft over de satirische profilering van de economen der 17de eeuw een humorvol boek geschreven : *Literatura y Economía*, Madrid, 1973.

Tussen de lijnen door formuleert de Leruele de wet van de afnemende grondopbrengst. Maar het leitmotiv van het boek is het tekort aan vee, groot- en vooral ook kleinvee. De financiële speculanten uit de steden hebben de grond opgekocht zodat er een tekort is aan gemeenschapswelden voor schapen : "falta de pastes communes". Er moet dus een "reforma agraria" komen.

In het werk van Cristobal Pererez de Herrera (*Amparo de Pobres*, Salamanca, 1598) klinkt voor het eerst de sociale bekommernis door bij de *arbitristas*. De auteur heeft Botero gelezen en benadrukt heel sterk het tewerkstellings-effect van een actief industrialisatiebeleid. Hij vertrekt van de stelling dat een economie niet is gebaat met ongeschoolde werklozen. Daarom sticht hij in enkele steden ateliers waarin ongeschoolde werklozen een beroepsopleiding krijgen. Onze auteur vindt het geven van aalmoezen een onvruchtbaar bedrijf. Het is doelmatiger de arme werkloze een stiel aan te leren. De arme en de natie varen er beter bij, aldus Perez de Herrera.

De figuur van Francisco Martines de Mata (*Memoriales y discursos*, 1626) behoort zoals Sancho de Moncada tot de industrie-centristen. Op economisch-theoretisch vlak is zijn bijdrage over de bestedingsmultiplicator belangwekkend. Deze Keynesiaanse idee van consumptiestimulus ("necesidad de gastar lo adquirido") heeft dus een 17de eeuwse voorloper.

Maar de meest uitgesproken advocaat van invoervervanging voor de eigen ontwikkeling is *Sancho de Moncada* met zijn schrift *Restauración Política de España* van 1620. In het eerste deel van het werk herneemt hij de economische plagen die Spanje teisteren, maar die hij als secundair beschouwt, zoals de uitbreiding van het imperium, de steriliteit van ondergrond en van bovengrond, de renteniersmentaliteit en de hidalgo-geest, de overbureaucratisering, de emissie van ontaard geld, enz. Niet de *diluvio* aan edele metalen heeft de crisis veroorzaakt, maar wel het slecht gebruik dat men ervan heeft gemaakt : "El origin de la crisis no estuvo solo en la abundancia de los metales preciosos, sino en *el mal uso* que de ellos se hizo, el abandonar la produccion de bienes" (1).

(1) De oorsprong van de crisis was niet alleen te wijten aan de overvloed van edele metalen, maar ook aan het verkeerde gebruik (verkeerd doel) waartoe deze dienden, met name het veronachtzamen van de (nationale) produktie.

De produktiementaliteit werd verlamd en er ontwikkelde zich een renteniers-economie.

Hij neemt de stelling van Ortiz (protectionistische invoervervangingsindustrialisatie) weer op en radicaliseert ze : "Todo el remedio de España esta en labrar sus mercaderias" (1). Maar deze industriële ontwikkeling kan niet lukken zonder gelijktijdige hervorming van het onderwijs en modernisering van de administratie. Moncada pleit voor universitair onderwijs in de landstaal in plaats van in het Latijn. En het onderwijs is te vreemd aan de maatschappelijke en economische problemen, vindt hij. Het onderwijs moet meer werkelijkheidsrelevant en functioneel ingesteld worden op de socio-economische en culturele ontwikkeling. Toen reeds !

Maar de tekst klinkt nog moderner (technocratischer) als Moncada een warm pleidooi begint te houden voor het invoeren van bestuurswetenschappen (ciencias de gobierno). De administratie van een moderne staat vraagt een professionel management, want in inzicht (*lucimiento*) moeten de Spanjaarden zeker niet onderdoen voor andere naties. In de hedendaagse terminologie zou men kunnen zeggen dat Moncada de crisis van Spanje ziet als gevolg van een misallocatie van middelen die moet rechtgetrokken worden met een industrialisatiebeleid gestuurd door professionele *políticos* (bureaucraten). Het is een praktische managementvisie (2).

We besluiten deze rubriek met de tegenstroom komende van Alberto Struzzi, die in 1626 met zijn *Dialogo sobre el Comercio* de economie van het Spaanse Rijk bekeek vanuit *imperiaal perspectief*. De voorgaande auteurs hadden het *dysfunctionele* beleid van de monarchie vanuit het nationaal belang van Castilië benadrukt. Struzzi, die van Italiaanse afkomst was, maar ook vanuit Vlaanderen als geldschietster (bankier) werkzaam was, komt openlijk uit voor vrijhandel. Indien de internationale ruil tussen Castilië en de rest van het rijk (b.v. Vlaanderen) alsook met Holland en Engeland verlamd zou worden door protectionistische maatregelen, is te vrezen dat :

- ten eerste : het handelsvolume van Castilië met *las Indias* op minder dan de helft zou vallen, want Castilië beschikt niet over de afgewerkte goederen

(1) De enige oplossing voor Spanje bestaat erin zelf zijn grondstoffen af te werken (te veredelen).

(2) Moncada is een tijd professor geweest in Toledo dat samen met Segovia behoorde tot het meest industrieel ontwikkelde deel van Castilië. Hij moet er de klachten van het industriële establishment tegenover de desindustrialisatie gehoord hebben en formuleert een redding-door-beter-managementvisie.

die de kolonies nodig hebben. Het gevolg zou zijn dat het binnenvloeden van de edele metalen in dezelfde mate zou dalen.

- ten tweede : er zou zich een frauduleuze handel vanwege de geschade partijen (Vlaanderen, Holland, Engeland en Amerika) ontwikkelen. Er zou zich een handel naar *las Indias* ontwikkelen die niet meer langs de wettelijk verplichte stapelplaats Sevilla zou gaan.

Struzzi pleit voor vrijhandel die, zo schrijft hij, complementaire voordelen afwerpt voor de verschillende rijkssdelen : voor het ontwikkelde Vlaanderen, maar ook voor het minder ontwikkelde Castilië. Bij het lezen van de *Dialogo* voelt men dat het de visie is van een imperiale geldschietster (bankier) behorend tot de Vlaamse partij (de *partido flamenco*) die nog invloedrijk was aan het Hof in Madrid. Het is duidelijk dat open handelsgrenzen een natuurlijk voordeel bezorgen aan de meest ontwikkelde partij ; in dit geval het industriële Vlaanderen. De Castiliaanse auteurs waren niet blind voor het feit dat achter het vrijhandelsideaal van Struzzi de belangen schuil gingen van de Vlaamse industrie. Maar aan hun grieven "de ser las Indias del extranjero" zowel als aan de anti-mercantilistische tegenstroom van Struzzi werd weinig officieel gevolg gegeven. De Habsburgers bleven blind voor economische determinanten en putten zich uit in imperiale en messianistische obsessies.

Met het Spaanse Rijk zou het in de tweede helft van de zeventiende eeuw bergaf gaan. De geschriften der arbitristas en hun achterban konden het niet halen tegen de gevestigde belangen van de Sevillaanse bankwereld, tegen de milieus die van de inflatie en de desindustrialisering profiteerden alsook tegen het beleid der Spaanse edelen en Koningen. Zelden in de geschiedenis zijn zulke degelijke analyses door de verantwoordelijke beleidsvoerders verwaarloosd geweest met zoveel schadelijk gevolg. Maar zelfs de bijtende kritiek vervat in de literatuur kon het getij niet keren (1). In het Rijk "waar de zon nooit onderging" zou van in de tweede helft der zeventiende eeuw de "economie" ondergaan en met haar ook de Spaanse hegemonie.

Jonge naties zoals Engeland en Holland zouden daarentegen hun mercantiele vlucht nemen mede door de stagnatie in Vlaanderen die volgde op de afscheuring van Holland.

(1) De kruisvaardersmentaliteit van sommige edelen en van Filip II werd er in gebrandmerkt als Don Quichotisme.

VII. TERUGBLIK EN EVALUATIE

1. Terugblik

De periode 1550-1650 brengt een versnelde internationalisering eerst van de Middellandse Zee-wereld, daarna van West Europa. Er ontluikt een *économie-monde*, een wereldeconomie die zich schuift boven de agro-pastorale economie met haar stedelijke kernen van ambacht en handel (1). De plotse uitdeining van de *économie-monde* gespijsd door de liquiditeitsgroei van de 16e eeuw en opgefokt door de groeistimulerende vraag uit de internationale geld- en kredietmarkten, veroorzaakt een intense groeigolf. Deze zet de produktiecapaciteit (of aanbodcapaciteit) van de agro-pastorale basis van de stedelijke industrie onder druk : vooral deze van Spanje, de spil van deze *économie-monde*.

In feite was het land nog een federatie van min of meer autonome vorstendommen (Castilië, Aragon en van autonome steden) toen het door een dynastisch toeval uitgroeide tot een imperium. De Habsburgers voerden een hegemoniale politiek met strijdtonelen in Zuid-Europa tegen de Islam, in Noord-Europa tegen het Protestantisme, alsook tegen de rivale naties Frankrijk en Engeland, enz. De naïeve messianistische ijver van de Habsburgers en van de edellieden die hen omringden werd vereeuwigd in de literatuur door de figuur van Don Quichotte.

Aanvankelijk ging het Spanje voor de wind : materieel en spiritueel. Het zilver en goud van Amerika stroomde binnen, de edellieden en de gestudeerde burgerij kregen goed betaalde jobs in het uitbreidend imperium. Het intellectuele leven nam een hoge vlucht, letteren en kunsten kenden een hoge bloei, enz. Spanje beleefde zijn gouden eeuw, zijn "siglo de oro".

Maar de krachtinspanning was te groot. En na verloop van tijd keerde het tij : materieel en spiritueel. De Spaanse natie die gewoon was aan *triumfos* kreeg allerlei problemen te verwerken : zoals de opstand in de Nederlanden, de druk van de Turken, de inflatie op het thuisfront, het betalingsbalansdeficit, de openbare financiën die uit de haak sloegen door de kostelijke militaire expedities, enz.. Spanje werd een transitland :

(1) Het klassieke werk over het ontstaan van deze *économie-monde* is F. BRAUDEL, *La méditerranée et le monde méditerranéen*. Parijs, 1979.

- "la plata de las Indias" arriveerde in Sevilla en stroomde naar de rest van Europa om de imperiale politiek (oorlog) te spijzen en om de goederen die Castilië zelf niet kon leveren, in de markten van Vlaanderen, Frankrijk, Holland, enz., te kopen.
- De inflatie van de edele metalen werd nog opgefokt door internationale kredietcreatie. Het koningshuis van Spanje, maar ook anderen voedden deze kredietpiramide. De Genovese en Duitse bankiers floreerden.
- De kolonisatie trok de meest actieve en produktieve Spanjaarden naar "las Indias" maar ook naar Vlaanderen, enz. In Spanje werd de economie van het platteland verwaarloosd en in de steden installeerden zich meer en meer "Franse" gastarbeiders. Castilië kon de economische rol van "centrum" niet aan en de langzame uitputting leidde tegen het eind van de 16de eeuw tot een financieel-monetaire crisis. In de 17de eeuw verschenen de eerste crisis-pamfletten. Er ontstond een introspectieve literatuur die "crisis en verval" als focus had.

De periode van de Middeleeuwen en van de Renaissance werd beheerst door de religieuze strijd tussen Christendom en Islam. Naarmate het christelijke Westen zich meer en meer (economisch) ontwikkelde drong het de Islam langzaam terug. Niettegenstaande deze geopolitieke strijd was er contact op intellectueel en cultureel vlak. Er kwam een Middellandse Zee-cultuur tot bloei, gevoed door aanbreng van de Griekse Oudheid, van het Romeinse Rijk, van de Arabische en Perzische geleerden en van het christelijk denken. De laat-Middeleeuwen die het allemaal synthetiseerden (Thomisme, nominalisme) projecteerden zich in het begin van de 16de eeuw naar Amerika, Afrika, Azië. Twee Middellandse Zee-naties, met name Portugal en Spanje, traden hierbij op als gangmaker.

Spanje werd in het midden van de 16e eeuw voor honderd jaar lang de spil van een machtig imperium. Toen Castilië uitgeput was van de historische rol en toen de messianistische ijver omsloeg naar een "crisis en verval"-mentaliteit was de wereld klaar voor het verleggen van de bakens. De beschaving van de Middellandse Zee verspeelde haar hegemoniale rol. Nieuwe naties (Engeland, Frankrijk, Holland) namen de fakkel van de "ontwikkeling" over. De Europese wereld ging *atlantisieren* en lanceerde ook inzake economie een mercantilistisch paradigma, d.w.z. het ontwikkelingsproject van de "geseculariseerde" natie.

2. De intellectuele bijdrage van Salamanca

Inzake ontwikkeling van het economisch denken betekent de *segunda escolástica* van Salamanca een mijlpaal :

- a. De subjectieve waardeleer, met meer aandacht voor de vraagfactor dan de aanbodfactor in de *aestimatio communis* was een voorloper van de paradigma-ontwikkeling na 1870 : de subjectieve waardeleer.
 - b. De vervlechting van geld- en goederenwereld in éénzelfde parameterveld beheerst door marktfactoren, brengt een duidelijke opsplitsing tussen nominale sfeer en reële markt-sfeer.
 - c. Bij de analyse van de inflatie leggen zij het accent op de vraagfactor. Dit is kenmerkend voor een financieel-commerciële perceptiestructuur bij de studie van de prijs- en wisselkoersfluctuaties (zoals ook in het hedendaags monetarisme). In de formule $MV = PQ$ of $m + v = p + q$ richten ze hun aandacht weinig of niet op de produktie : elasticiteit. Deze factor (q) wordt bij middel van een *ceteris paribus*-formule gelijk geacht aan zero. Dit was voor de agro-pastorale economie van Spanje in de 16de eeuw een werkelijkheidsconforme werkhypothese. Dit brengt de kwantiteitsrelatie van Azpilcueta en Mercado tot $m + v = p$.
- Niet alleen de toestand van edele metalen (muntvolumestijging) maar ook de kredietcreatie intensifieert de geldcirculatie. Tomas de Mercado splitst de term van geldvolume op in m_1 (munten), m_2 (nationale en internationale kredieten) en de versnelling in de geld- en wisseltransacties (v). Een eeuw later neemt John Locke de idee van *velocity* over en twee eeuwen later zal Richard Cantillon ze verder uitdiepen.
- d. Door hun internationale koopkrachtpariteitstheorie hebben zij een penetranter analyse van de betalingsbalans gebracht dan de latere Mercantilisten.
 - e. In hun theorieën over interest en handelswinst ademen ze de geest van de Moderne Tijden zonder hun morele principes op losse schroeven te zetten :

- Op zichzelf genomen (d.w.z. als ruilmiddel) is geld steriel, dit is de aloude idee "*pecunia non parit*".
- Ook de tijd is op zichzelf geen waardedeterminerend element ; de tijd komt slechts drie eeuwen later op met de agio-idee van Böhm-Bawerk.
- Het geld verdient alleen een vergoeding (*interesse*) indien het "werkt", d.w.z. indien het produktief kan worden geïnvesteerd of indien het spaarvolume zijn produktieve weg vindt in rendabele investeringsmogelijkheden.

De Salamantinos zien dus in dat het geld van de stationaire economie (klassieke Scholastiek) *kapitaal* wordt in een groei-economie, d.w.z. een economie met positieve *reële* rente. In dergelijk geval is het nemen van *interesse* geen *peccatum*. Het geld wordt in een dynamische economie meer dan ruilmiddel, waardemeter en waardenvoorraad. Het krijgt een investeringsfunctie (zij noemen het *instrumentum persistens lucri*) en percipiëren het dus als kapitaal. De interest is dan een deelname in de winst of meerwaarde van de ont-lener (*pars lucri*) die toekomt aan de geldschieter.

Bekeken vanuit de economische ideeënontwikkeling zijn de doctores van Salamanca de eersten die de autonome marktmechanismen (in de prijsvorming, in de nationale geldwaarde en in de wisselkoers van internationale deviezen) als sterker percipiëren dan staatsinterventies (monopolies, oligopolies) en prinselijke verordeningen (*valor impositus*). Aangezien de doctores reeds een theoretische analyse leveren van deze mechanismen in de nationale en internationale goederen-, geld- en kredietmarkt zijn ze moderne economen. Het meemaken van een hedendaagse cursus in monetaire economie zou voor hen weinig problemen opleveren.

3. De arbitristas

De arbitristas schrijven twee generaties na de doctores voor een Spanje dat zijn greep op het wereldgebeuren aan het verliezen is. Zij leveren een gans andere bijdrage. Hun blikveld is niet moreel en conceptueel, zoals bij de doctores, maar pamflettair en politiek-nationalistisch.

Het basisthema is bij allen hetzelfde :

- a. De volkshuishouding van Spanje is ziek en uitgeput : door interne beleidsfouten zoals de financiële verspilling (b.v. oorlog in Vlaanderen), door de rurale exodus of trek naar de steden en *las Indias* van de bevolking, door het verval van de traditionele waarden en geldspeculatie.
- b. De omliggende naties (Frankrijk, Engeland, Italië, Vlaanderen en Holland, enz.) hebben van Castilië geprofiteerd ; vooral de internationale bankiers moeten het ontgelden. Zij hebben Spanje leeggezogen : "el saqueo de los banqueros extranjeros". Maar ook de Franse gastarbeiders en de **Vlaamse industrie** hebben een te groot deel van de buit genomen. Volgens hen is Spanje dus zelf ook uitgebuit door het buitenland : "la probreza procede del comercio abusado de los extranjeros" is een wederkerend refrein.
- c. Er moet vlug een herstelbeweging (*restauración*) op gang gebracht worden. De arbitristas vertegenwoordigen verschillende groepen (staatsfunctionarissen, de actieve kernen van de nationale volkshuishouding : b.v. bouw en veeteelt) die vooropstellen dat de verhoging van produktie, verbetering van de produktiviteit en de machtsontplooiing van de natie alleen nog te verwezenlijken is door een krachtige aanpak van allen, gericht en geïnspireerd door een doelmatig economisch beleid.
- d. De natie moet meer grondstoffen produceren (vee, vlees, graan, wol, leder, enz.) en deze op eigen bodem veredelen en afwerken. Het ontwikkelingsbeleid van de *arbitristas* luidt : grondstoffenveredeling en invoervervanging van afgewerkte produkten.

Maar de publicatievloed kon niet baten : 's lands bestuur leende een doof oor en Castilië zag eerst zijn hegemonie, daarna zijn welvaart teloor gaan. Het komt dus voor in de geschiedenis dat goede raad (*arbitrio*) uiterst schrale beleidsimpulsen verwekt.

4. De hedendaagse geschiedschrijving

De stroom van historische studies over inflatie, groei en stagnatie in Spanje en in Europa tijdens de periode 1550-1650 is moeilijk bij te houden.

Wie de "Sitz im Leben" van de doctores en de arbitristen verder wil uitdiepen zal in de hiernavolgende studies heel wat vinden.

B. BENNASSAR, *Un siècle d'or espagnol*, Parijs, 1982.

F. BRAUDEL, *La méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Parijs, 1966, 1979².

J. ELLIOTT, *Poder y sociedad en la España de los Austrias*, Barcelona, 1982.

H. KAMEN, *Spain 1469-1714 : a society of conflict*, Londen, 1983.

J. LE FLEM (e.a.), *La frustracion de un imperio*, Barcelona, 1982.

P. LEON, *Les hésitations de la croissance, 1580-1740*, Parijs, 1978.

J. VAN KLAVEREN, *Europäische Wirtschaftsgeschichte Spaniens im 16. und 17. Jahrhundert*, Stuttgart, 1960.

A.D. ORTIZ, *Los Reyes Católicos y los Austrias*, Madrid, 1976.

In de tijdschriften *Past and Present* (Engeland) en *Annales* (Frankrijk) kan men soms vinnige bijdragen lezen over het Spanje-debat.

De historici hebben zich bij middel van uitgebreide research over de inflatie van de zestiende eeuw gemengd in het debat tussen monetaristen en structuralisten van het jongste decennium. De balans van het hedendaagse debat over de inflatie der zestiende eeuw is duidelijk : de kwantitatieve vermenigvuldiging van edele metalen heeft de inflatie wel gevoed, maar kan niet als enige oorzaak van de prijsstijgingen worden beschouwd. Het moge ongelooflijk klinken, maar (zo schrijven de hedendaagse historici) het Europa van die tijd (zelfs Spanje) leed aan chronisch liquiditeitstekort. De plotse maritieme expansie had voor gevolg dat de enorme buitenlandse vraag der kolonies het aanbod van de weinig elastische agro-pastorale economie en van de ietwat meer elastische stedelijke industrie voor lange tijd overtrof, met inflatoire spanning in haar kielzog. Deze stimuleerde de kredietopname (schuldenontwikkeling).

De monetaristen van de 16e eeuw (zoals deze van vandaag) legden het accent op de vraagfactoren : stijging van de monetaire vraag bij middel van edele

metalen-toevoer en additionele kredietcreatie. De structuralisten van de eerste helft der 17e eeuw (*arbitristas*) legden de nadruk, zoals de structuralisten in de ontwikkelingslanden vandaag, op de inelasticiteit van de agro-pastorale economie en op de stroefheden van de stedelijke industrie.

Maar ongeveer alle auteurs zijn het er over eens dat Spanje zich in de zestiende eeuw meer heeft "overtild" dan de omliggende naties :

- a. Niettegenstaande de enorme monetaire middelen waarover het beschikte, kon het de dubbele opdracht (de kolonie ontwikkelen en oorlog voeren in Europa) niet aan. De Habsburgers hadden geen interesse voor economie. Karel V en Filip II stonden permanent in het krijt bij de bankiers. Spanje had dus teveel hooi op de vork genomen en putte zich uit. Tegenover Engeland verloor de "Invincible Armada". En de oorlog in de Nederlanden werd voor Filip II een Vietnam. Zijn nog relatief onderontwikkelde economie kon de materiële uitrusting voor de immense kolonies (Peru, Mexico, Centraal-Amerika) niet leveren en de Hollandse, Engelse alsook Franse handelaars deden het leverantie-monopolie van Spanje (via Sevilla) meer en meer concurrentie aan. Deze leveringen van uitrustingsgoederen aan de *Indias* hadden voor gevolg dat grote hoeveelheden edele metalen uit Spanje naar deze "rivalen" afvloeiden.
- b. De Spaanse industrie die van start was gegaan op het einde van de 15e eeuw kon het door de opkomst van een kunstmatige "rente-economie" niet meer rooien. De inlandse lonen waren opgefokt door inflatie en er deed zich *desindustrialisatie* voor.

Deze argumenten van de *arbitristas* worden door de hedendaagse historici overgenomen. Maar, zo voegen de hedendaagse analisten er aan toe, de crisis is vanaf 1620 algemeen in Europa. De Spaanse crisis wordt dus *gerelativeerd* en in het ruimer kader van de demografische en economische depressie van 1620 tot 1660 geplaatst. Het verlies van de financiële en industriële hegemonie van Noord-Italië en Vlaanderen had als gevolg dat in de tweede helft der 17de eeuw Holland en Engeland de economische en commerciële leiding overnamen.

Maar het woord "crisis" heeft, globaal gezien, behoefte aan relativering. Spanje beleefde een intellectuele, culturele en artistieke roes : met de segunda escolástica, met de literaire toppers, alsook met hun ietwat tragisch aandoende schilderkunst. Het was immers hun *siglo de oro*, hun gouden eeuw.

BIBLIOGRAFIE

De werken van de auteurs uit de 16e en 17e eeuw zelf vormen uiteraard de eerste en onmisbare bronnen.

Van de belangrijkste auteurs bestaan nieuwe edities, meestal voorzien van een voortreffelijke situerende inleiding.

M. CAXA DE LERUELA, *Restauración de la Abundancia de España*, (inl. U.P. Le Flem), Madrid, 1975.

M. DE AZPILCUETA, *Comentario resolutorio de cambios* (inleiding door A. Ullastres, J. Peres Prendes, L. Perena), Madrid, 1965.

Cristobal P. DE HERRERA, *Amparo de Pobres* (inleiding M. Cavillac), 1975.

F. M. DE MATA, *Memoriales y discursos*, (inleiding Gonzalez Anes), Madrid, 1971.

T. de MERCADO, *Suma de Tratos y Contratos* (inleiding R. Bravo), Madrid, 1975.

S. de MONCADA, *Restauracion politica de España* (inleiding Jean Vilar Berrogain), Madrid, 1974.

L. ORTIZ, *Memorial del Contador Luis Ortiz a Felipe II* (inleiding J. Larras) Madrid, 1970.

Op het einde van de vorige eeuw werden de arbitristas herontdekt door Colmeiro. Als liberaal had hij op deze nationalist en "protectionisten" heel wat kritiek. De doctores van Salamanca zijn in zijn werk afwezig.

M. COLMEIRO, *Historia de la Economia Politica de España*, Madrid, 1863.

M. COLMEIRO, *Biblioteca de los Economistas españoles de los siglos XVI, XVII y XVIII*, Madrid, 1879, sindsdien opnieuw uitgegeven.

Het historisch spuurwerk van de Amerikaanse historicus E. Hamilton (*American Treasure and the Price Revolution in Spain*, Cambridge, Mass, 1934) met zijn ietwat slordige analyse van het Spaans economisch denken uit die tijd, verwekte in specialistenkringen heel wat deining.

De economische doctrines van de doctores werden herontdekt en gedeeltelijk geanalyseerd door een Amerikaanse Jezuïet, met name B. Dempsey ("The historical emergency of Quantity Theory" in *Quarterly Journal of Economics*, vol. 50, nov. 1935). Het kwam tot een bekvechten tussen de jonge Jezuïet en de gekende analist van de 16de eeuwse inflatie, J. Hamilton. Hierin kreeg de Jezuïet gelijk. Hij schreef over de economische theorie van de *segunda escolástica* een doctoraat onder leiding van Schumpeter. Hierin krijgen de Jezuïeten meer aandacht dan de dominicanen, zie Dempsey, *Interest and usury*, Londen, 1948. Zie ook J. Höffner, *Wirtschaftsethik und Monopole im 15. und 16. Jahrhundert*, Jena, 1940.

In Spanje zelf bracht Larraz hernieuwde belangstelling voor *los olvidados*, d.w.z. de vergeten economen van de 16e en 17e eeuw : J. Larraz, *La epoca del mercantilismo en Castilla (1500-1700)*, Madrid, 1943. Hieropvolgend zullen de *Anales de Economia* (Madrid) sporadische analyses brengen over het economisch denken in deze periode (zie ook D. Iparaguirre, Francisco de Vitoria, Bilbao).

Het boek met Engelse teksten van de doctores, gebracht door M. Grice-Hutchinson, lanceert de naam School van Salamanca in de Anglo-Amerikaanse wereld (M. Grice-Hutchinson, *The School of Salamanca*, Oxford, 1952).

Een waardevolle economisch-theoretische uitdieping van de *segunda escolástica* kan men vinden in het werk van Weber :

W. WEBER, *Wirtschaftsethik am Vorabend des Liberalismus*, Münster, 1959.

W. WEBER, *Geld und Zins in der Spanischen Spätscholastik*, Münster, 1962.

Zeer overzichtelijk zijn ook :

- D. IPARAGUIRRE, "Las fuentes del pensamiento economico en España en los siglos XIII al XVI" in *Estudios Deusto*, n° 3, 1954.
- D. IPARAGUIRRE, "Historiografia del pensamiento economico español" in *Anales de Economía*, Jan. 1975.
- R. BRAVO, *El pensamiento social y economico de la escolástica*, Madrid, 1975.

In de franse bijdragen zijn belangrijk :

- P. VILAR, "Les primitifs espagnols de la pensée économique" in *Bulletin Hispanique*, Parijs, 1962.
- J. VILAR BERROGAIN, "Docteurs et marchands : l'Ecole de Tolède" Ve Int. Congres voor Economische Geschiedenis, Leningrad, 1970.
- M. & B. GAZIER, *Or et monnaie chez Martin de Azpilcueta*, Parijs, 1978.

Voor een algemeen overzicht van laat-Middeleeuwen en Moderne Tijden, zie :

- M. GRICE-HUTCHINSON, *Early Economic Thought in Spain*, Londen, 1978.

Voor een situering van de *arbitristas* in de intellectuele en culturele stromingen van Spanje, zie :

- J.L. ABELLAN, "El arbitrista : consciencia de la decadencia economica" in *Historia Critica del Pensamiento Español*, Madrid, 1981.
- B. SCHMIDT, *Spanien im Urteil Spanischer Autoren*, Berlijn, 1975.
- E. GEISLER, *Geld bei Quevedo*, Frankfurt, 1981.